

Євгенія СОХАЦЬКА,
Кам'янець-Подільський
національний університет
ім. Івана Огієнка

ІВАН ОГІЄНКО: В ОБОРОНІ РІДНОГО СЛОВА

За матеріалами «Віри й Культури», 1953–1967

УДК 001.811.161.2:070“1953/1967”

У статті висвітлено роль І.Огієнка (митрополита Іларіона) в обстоюванні чистоти і розвитку української літературної мови, а також викладено його застереги щодо проявів русифікації в підрадянській Україні, зокрема у сфері мовної політики.

Ключові слова: русифікація, літературна мова, двомовність і двокультурність.

Опинившись на вимушеній еміграції в Канаді (з 19 вересня 1947 р.), І.Огієнко не склав рук, активно продовжував свою культурно-просвітницьку й наукову роботу. Однією з її форм стало редагування і видання періодичних часописів. Останнім, до якого він доклав праці вже більше відомий як митрополит Іларіон, був «Віра й Культура» (1953–1967). Серед важливих, присутніх його тем – проблема боротьби за чистоту й розвій рідної мови, а також засудження мовного русифікаторства, що тривало в підрадянській Україні.

Українську мову Огієнко пропагував у Канаді не лише виданням солідних мовознавчих монографій («Історія української літературної мови» (1949), «Наша літературна мова. Мовні нариси» (1958), «Літературна мова в Галичині. Мовно-історична монографія» (1966), «Хвалімо Бога українською мовою» (1942) та ін.), а й проповідями з церковного амвона та через святочні послання, які друкували передусім у «Вірі й Культури». Резонансними стали послання «Бережімо свою рідну мову» (Великдень, 1954), «Бережімо свою рідну мову і пильно навчаймося її. До Інституту Святого Івана Хрестителя» (1958), «Навчаймо дітей своїх української мови» (1961), «Любімо й шануймо свою українську мову» (Великдень, 1961), «Кирило й Мефодій – всеслов'янські апостоли» (1963). В цьому останньому увагу привернуто до значущості заслуг слов'янських просвітників у справі творення окремої азбуки і передумов до літературної творчості для всього слов'янського світу. Завдяки їхній праці, наголошує митрополит, «учні поширили Святу ідею, яка дійшла до нас, і через те ми, українці, молимося Господеві своєю рідною мовою (тут і далі курсив наш. – Є.С.)» [11, с. 6]. 10 травня 1959 р. радіостанція «Голос Канади»

Та вільної річки не спиняють тирані,
І мчить вона чиста й весела, –
Зламала кайдани, загоїла рани,
І спала із Мови омила!

«Рідна мова» // Віра й Культура.
– 1957. – Ч. 1 (37). – С. 7

передала в Україну послання-проповідь «Наша літературна мова. Нова праця митрополита Іларіона», в якому проанонсувала проблематику цього дослідження. Це оцінка мовної ситуації в Україні, засудження русифікації, тенденцій до зближення з російською мовою у правописі 1946 р., виокремлення проявів «російського імперіалізму» в мові (йдеться про вживання називного відмінка замість кличного; відтворення чужих імен і географічних назв через російську орфографію; вилучення літери *г* з української мови; вживання сполуки «на Україні», а не «в Україні» та ін.) [34]. Ішлося про те, що митрополит Іларіон осуджує вплив російської мови на українську морфологію та синтаксис. Влучала в ціль цитата із праці І.Огієнка: «У підсоветській Україні йде уперта тиха “холодна війна” з українською літературною мовою, – щоб накинути їй більше русизмів і щоб тим самим зменшити її окремість» [34, с. 13]. І далі: «Накидання русизмів в українську літературну мову стало одним із засобів імперіалістичного нищення України. Українській мові не дають змоги всебічно і вільно розвиватися, і саме бажання цього окупаційна влада вважає “буржуазним націоналізмом” і жорстоко карає за це. Силою витворюють нову ідеологію, буцімто русифікація української мови – це явище додатне» [34, с. 14]. Завершальним акордом послання була вимога: «Варто було б, щоб уже раз навіть у Радянському Союзі зрозуміли, що нема мовного націоналізму, і дозволили українській мові вільно розвиватися. Митрополит Іларіон та інші українські мовознавці в усьому світі з цього приводу будуть лише радіти» [34, с. 14].

Релігійні послання митрополита Іларіона (Івана Огієнка) – це нова іпостась його інтелектуальної діяльності, так вдало розпочатої за

УНР, зокрема в часи ректорства і викладання в першому новітньому українському державному університеті – Кам'янець-Подільському (1918). В одному з номерів часопису «Віра й Культура» вміщено спогад В.Гарбера (США), «одного з небагатьох уцілілих з Кам'янець-Подільського державного університету», у якому він ділився: «Добре пам'ятаю Ваші блискучі виклади з української мови, що захоплювали нас усіх, студентів із різних відділів... та зривали наші гарячі оплески для Вас. З молоді, хто Вас знав, слухав, стикався, непомітно може для Вас самих, формувалися як майбутні завзяті борці-герої за національну ідею, так і сотні скромних, непомітних, але відданих національній ідеї працівників» [35, с. 32].

«О рідний мій Краю, / Живу лиш тобою» – цей вислів є своєрідним гаслом усього канадського періоду життя Івана Огієнка. Він уважно перечитував українську пресу, вибираючи з неї значущі свідчення негараздів у рідній Україні: потік лжефактів про розквіт культури й освіти на наших теренах, про посилення атеїстичної агітації та комуністичної пропаганди, про недбале ставлення до української природи (бездумне вирубування карпатських лісів, запусіння полонин) тощо.

Особливо боляче вражали І.Огієнка прояви денационалізації духовного життя України, явне ігнорування історичної пам'яті й державних витоків. Так, подаючи інформацію з журналу «Новая и новейшая история» (1959. – Кн. 5. – С. 191–192) про засідання координаційної комісії для вивчення історії на 1959–1965 рр., яка склала програму вивчення історії Польщі, Болгарії, Китаю, Франції та ін., він коментує: «але не України... Українські історики мусять оминати вивчення історії своєї Батьківщини» [36, с. 26].

Одним із важливих аспектів ідеологічної платформи Івана Огієнка було різке осудження русифікаторської політики в підрадянській Україні, зокрема в галузі освіти. Так, за даними «Українського збірника» (1956. – Кн. 6. – Мюнхен), 75,5 % вищих навчальних закладів, у тому числі й університетів, і 35,5 % технікумів безпосередньо підпорядковані Москві, а за Конституцією Україна – самостійна і суверенна, іронізує І.Огієнко [1, с. 3]. У тому ж збірнику повідомляли про рекорди тиражів російської періодики в СРСР: на частку росіян (51,6 % від усього населення) припадає 72,1 % видань, на 15 національних республік (48,4 % населення) – 27,9 % газет і журналів.

Дивовижею для І.Огієнка було те, що офіційна українська радянська наука відкрито подавала русифікацію («поглиблене вивчення російської мови») як елемент добра для... утвердження комуністичної системи. У рубриці «Наукове й культурне життя» було прокоментовано статтю кандидата

філософських наук І.Кравцева «В.І.Ленін про російську й національні мови нашої країни» з київської газети «Радянська Україна», в якій автор запевняв, що «численні представники всіх соціалістичних націй прагнуть навчати своїх дітей у російських школах, передплачують російські газети і журнали, слухають передачі російською мовою, прагнуть (особливо по містах) розмовляти поросійськи в сім'ї» [15, с. 22]. До того ж горе-вчений гостро виступав проти статусу української мови як державної в Україні, бо це, на його думку, «націоналізм». Наприкінці публікації подано дані перепису 1959 р. у СРСР щодо кількості росіян у національних республіках у зіставленні з переписом 1926 р., зокрема в РСФСР: 1926 р. – 78,0 %, 1959 р. – 83,2 %; в Україні: 9,2 % і 17,7 % відповідно; в Білорусі: 7,2 % і 9,1 %; в Казахстані: 19,7 % і 43,1 %; у Грузії: 3,6 % і 10,8 %. Кількість росіян, резюмує І.Огієнко, серед національних республік сильно зросла (Казахстан і Грузія), а в Україні подвоїлась» [15, с. 22].

Перед тим той же І.Кравців «прославився» брошурою «Деякі питання комуністичного виховання мас» (К., 1959), виданою Товариством для поширення політичних і наукових знань Української РСР. Її й рецензує І.Огієнко у статті «Обмосковлення української мови» (Віра й Культура. – 1959. – Ч. 8 (68)). У рецензії розлого процитовано, поперше, тираду І.Кравцева проти «буржуазного націоналізму», суттю якого, на його думку, є ворожнеча до російської мови і нарікання на утиски прав на свою національну мову, по-друге, тезу про російську мову в СРСР як другу рідну. Панування російської мови на різнонаціональних теренах СРСР, за автором брошури, – це об'єктивне, законмірне, глибоко прогресивне явище. Огієнкова оцінка цих тверджень продиктована його україноцентричною позицією: «...це тільки малий уривок з програми обмосковлення окупованої України, яку окупант змушує "добровільно", але обов'язково вивчати російську мову. І в кожному реченні – відкрита, груба неправда!» [19, с. 17].

Тяжким ударом по українських школах назвав І.Огієнко закон від 17 травня 1959 р., за яким батькам надавалося право вирішувати, у школу з якою мовою навчання віддавати своїх дітей (українською чи російською). Цей смертоносний закон, резюмує І.Огієнко, «уб'є школи України, уб'є вивчення української мови, уб'є й розвій української мови... Пригадаймо, що в Україні окупанти роблять усе, щоб по великих і малих містах панувала російська мова, і свого досягли: сьогодні по містах по 50–80 % викладавкою мовою середніх шкіл є вже мова російська...» [23, с. 17]. Можна стверджувати, що прозорливість Огієнка була вражаюча: те, що закрутилося нищівним смерчем для українства в 50-х рр.

за М.Хрущова, обернулося стагнацією, застоєм і дволикою двомовністю у 70–80-ті рр. за Л.Брежнєва і В.Щербицького. Цей закон, по суті, декларував позицію, що українська мова перестала бути обов'язковою для громадян України. З російською ж бо легше, саркастично зауважує І.Огієнко, прихильність до неї забезпечує від залічування до «буржуазних націоналістів»... Зрозуміло, такий коментар був немислимий в Україні, яка мовчала, бо «благоденствувала»...

Проте і в материковій Україні за часів «відлиги» лунали голоси в оборону чистоти рідної мови. З цього погляду цікава публікація під заголовком «Дбаймо за чистоту рідної мови» у київській «Літературній газеті» (1959. – Ч. 25 від 24 березня), в якій ішлося про виступ Олекси Кундзича на з'їзді письменників. Письменницька еліта занепокоєна засиллям у мові «штучних слів» (приміром, «головокрутно»), догматизмів (точніше, уніфікованих форм: вживання закінчень *-у, -ю* в давальному відмінку й ігнорування *-ові, -еві*), відмовою од традиційних форм (скажімо, від кличного відмінка) тощо. Тому зрозумілим був заклик О.Кундзича «скликати на раду, обговорити і з'ясувати багато питань мови (Оплески)». Коментар-кінцівка І.Огієнка, як завжди, вбивчий: «Так, дуже багато мовних питань треба обговорити. Головне з них – *не русифікувати нашої української мови*» [4, с. 14].

У цьому ж ключі подано допис із тієї самої газети (1963. – 1 жовтня) О.Пономарева, нині провідного українського мовознавця, одного з ведучих радіожурналу «Слово», під назвою «Російщення українських географічних назв». У тексті зазначено, що в низці українських географічних назв порушено норми української літературної мови (*Ровно* замість *Рівне*, *Красногвардійськ* замість *Червоногвардійськ*, *Ахтирка* замість *Охтирка*, *Северодонецьк* замість *Сіверськодонецьк* тощо). Багато хиб є і в мікротопонімії (назви окремих частин та об'єктів населеного пункту). Автор наголошує, що «назва має бути тісно пов'язана з сучасністю, національним колоритом, історією міста» [37, с. 26].

На завершення О.Пономарів наводить приклад із київської практики: газета «Вечірній Київ» оголосила була конкурс на найкращу назву магазину, кав'ярні, їдальні тощо. Пропонувалися назви «Під каштанами», «Надвечір'я», «Книш», «Тарас Бульба». «А де ж вони?» – риторично запитує автор. І додає: «...хотілось би, щоб усі припущені помилки були виправлені» [37, с. 26]. Знаючи нинішні київські реалії, можна зауважити, що й досі немає у столиці таких назв. Хіба що «Надвечір'я» прижилося в телепередачі на УТ-1.

Інші приклади. У «Вірі й Культурі» траплялися передруки публікацій з української радянської періодики, які засвідчували проблеми української

літературної мови в материковій Україні: «Русизми в українських підручниках» (Віра й Культура. – 1962. – Ч. 2 (110). – С. 30), «У Харкові немає грамофонних пластинок» (Віра й Культура. – 1960. – Ч. 8 (80). – С. 3 (обкладинка)), «Майже неможливо дістати підручників з української літератури» (Віра й Культура. – 1965. – Ч. 5 (137). – С. 3 (обкладинка)) та ін. «В Україні не вивчають української мови» – такий заголовок статті з двомісячника «Українська мова в школі» (1959. – Ч. 6. – С. 86) про незадовільний стан із вивченням української мови в російських школах Луганська. За даними, наведеними у двомісячнику, 10 % тих, хто вступав у Луганський педагогічний інститут, «виявили повне незнання української мови... Це тривожний сигнал про недостатній рівень викладання української мови в школах з російською мовою навчання» [16, с. 23].

Занепокоїли Вартового плекання рідної мови (саме таке найменування вважаємо органічним для І.Огієнка) масові переклади російських творів українською мовою і видання книжок російською мовою в материковій Україні. Так, за «Советской культурой» (1954. – Ч. 7) у рубриці «З культурного життя України під Советами» повідомлялося: «Книжок письменників України по 1953 рік включно було видано 6.400 накладом 115.933.000. У тому числі російською мовою 1.351 накладом 4.557.000 примірників» [9, с. 3]. Напівіронічний коментар стосується повідомлення із «Советской культуры» (1954. – Ч. 7) про анонс передплати для киян: «Кияни люблять книжки. Зараз іде підписка на твори Короленка та Ожежкової. За декілька днів почнеться підписка на твори Тургенєва. А в Москві видають Шевченка, Франка, Коцюбинського» [5, с. 32]. Отож «інтернаціоналізм» набирив обертів, програмуючи девальвацію українського слова. І.Огієнко недаремно бив на сполох.

Русифікація зачепила й музичне та оперне мистецтво: постановки радянських п'єс російською мовою під час гастролей Московського державного театру сатири у приміщенні Українського драматичного театру імені Івана Франка («Дочекався Іван Франко», – іронізує І.Огієнко [6, с. 2]), виконання музичних творів російських і зарубіжних авторів під час міського концертного сезону («Чи виконували твори авторів українських, не згадується», – зазначає І.Огієнко [9, с. 2]), відсутність тиражів українських вокальних творів («Большевики не хотять друкувати українських вокальних творів», – наголошує він [2, с. 20]), російськомовна практика виконання оперних арій («Русифікація опери в Україні» [26, с. 2]) та ін.

Як наступ русифікації в підрадянській Україні розцінюється друкування періодичних видань або двома мовами – українською і російською, або переважно російською. Для прикладу згадано

«Робітничу газету» (двомовна), місячник «Будівництво і архітектура» та видання Академії Наук у Києві [28, с. 3].

Мовна політика СРСР стала предметом розгляду науковців діаспори. Аналізові її було присвячено спеціальне засідання філологічної секції Наукового Товариства ім. Т.Шевченка у США, на якому виступив проф. Василь Чапленко з доповіддю «Національно-мовна політика большевиків в УРСР за т.зв. воєнного комунізму». У ній йшлося про власні спостереження доповідача й аналіз свіжих опублікованих документів. Газета «Свобода» (США) констатувала: «Ціль Москви була і є завжди така сама: панувати над Україною, і ця ціль зумовлювала і зумовлює і мовну політику в незалежній Україні... Перед захопленням влади Ленін давав якнайбільші права українській мові. Пізніше він своєю діалектикою обменищував ці права, а Сталін відважувався оголосити теорії про одну російську мову для всіх поневолених Москвою народів» [14, с. 22].

Виразно антимосковську позицію у мовній політиці продемонстрував І.Огієнко в посланні-зверненні до Комітету Захисту Української Культури і Народу. У відповідь на лист Комітету від 29 квітня 1965 р. він повідомив, що згоден стати членом Президії Комітету. Ця згода передусім продиктована бажанням протистояти імперській атеїстичній політиці Москви, яка знищила цвіт українських церковників, звела давню соборну й Вселенську Апостольську Церкву, що за нового часу (періоду УНР) була автокефальною, на найнижчий ступінь. Складником імперської політики, твердить І.Огієнко, є русифікація української мови й культури, заборона української мови в Церкві [30, с. 21]. Послання завершувалося підписом: «З правдивою до Вас пошаною і любов'ю у Христі Митрополит Іларіон, постійний богомолець за волю Українсько-го Народу».

Серйозною проблемою, яка гальмує розвій української мови, І.Огієнко називає повільну роботу науковців материкової України щодо належної підготовки й видання словників української мови. Близькими йому по духу є міркування науковця з Вінниці Б.Хоменка, передруковані з київської «Літературної України» від 15 лютого 1963 р., під назвою «Болі і надії словників» (Віра й Культура. – 1964. – Ч. 8–9 (128–129). – С. 23–24). Автор публікації констатує, що в Україні мало двомовних, тлумачних, фразеологічних, синонімічних, термінологічних і багатьох інших словників, дуже повільно виходить «Українсько-російський словник». Висловлено й докір Інституту мовознавства імені О.Потебні АН УРСР за байдужість до видання словників. Замість нього літературно-наукові та громадські журнали «Вітчизна» і «Прапор» друкують матеріали синонімічного словника А.Багмета й

російсько-українського фразеологічного словника, який уклали І.Вирган і М.Пилинська. Отож синонімічний і фразеологічний словники потрібно надрукувати найближчим часом окремими виданнями. За зразок українським науковцям-лексикографам Б.Хоменко ставить 15-томний «Словарь современного русского языка» (може, тому й було надруковано таку критичну замітку в «Літературній Україні»).

У передруку іншого допису з газети «Радянська освіта» від 10 червня 1964 р. «Чистота мови передусім» ідеться про брак синонімічних словників, довідників і посібників з питань культури мови, а також про потребу перевидати «Словник наголосів» [13, с. 22].

Цікавим є передрук із київського «Українського історичного журналу» (1959. – Кн. 1. – С. 158–159) статті «Історичний словник української мови» про почин істориків української мови Інституту суспільних наук Академії Наук у Львові, які взяли за складання історичного словника української мови [31]. Такий словник повинен охоплювати лексичний матеріал, починаючи з пам'яток XIV ст. Цікаво, що це повідомлення І.Огієнко не коментує, адже відома його наукова позиція: початком української мови є XI–XII ст., а не XIV–XV ст.

Згодом І.Огієнко пише рецензію-огляд російсько-українських термінологічних словників, підготовлених Словниковою Комісією при Академії Наук 1959–1960 рр.: фізичного, хімічного, з мовознавства, геологічного, математичного, гірничого [1]. У, здавалося б, науково нейтральному викладі звучать полемічно-політичні нотки, а саме: автор згадує про цінні термінологічні словники, видані Всеукраїнською Академією Наук у Києві наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр., які після процесу СВУ «позникали», тобто були знищені. «Посилився ж бо, – уточнює І.Огієнко, – советський натиск на все українське» [1, с. 18]. Словниками високої якості називає він багатотомний «Словник української мови» Є.Тимченка, «Словник правничої (юридичної) мови» та ін. Свою рецензію учений завершує заувагою, що не планується видання словників правничих, військових і, певна річ, релігійних термінів. Саме названі словники потрібні для належного розвою української науки і культури. Після видання російсько-українських термінологічних словників комісія візьметься за підготовку українсько-російських термінологічних словників. А чому не з них розпочато роботу? Питання риторичне, відповіді з України не могло бути...

Із запитом до радянської влади і двох Академій Наук (Російської та Київської) звертається І.Огієнко з приводу долі «Історичного словника української мови» Є.Тимченка у рецензії на «Словник древньоруської мови» («Матеріали для словаря

древнерусского языка») академіка Ізмаїла Срезневського, перевиданий Російською Академією наук у Москві 1958 р. [3]. Він звинувачує московську комуністичну цензуру в тому, що вона примусила професора Є.Тимченка вилучити матеріал XI–XIII ст. і починати історію української мови з XIV ст. Згодом друк наступних томів цього словника заборонили, а виданий перший том знищили... Звинувачення серйозне і справедливе, воно теж поглиблює розуміння підневільного становища філологічної науки в тодішній Україні. «Чому ж класична й монументальна праця про російську мову може жити, а така сама про українську мову – знищена?..» – резонно запитує І.Огієнко [3, с. 20]. Він слушно називає «Словарь древнерусского языка» І.Срезневського словником української мови XI–XIV ст., адже той ґрунтується на суто «руських» (українських) пам'ятках (літописах, грамотах, уставах, посланнях, словах, оповіданнях, житіях святих, надписах та ін.). У цілому це словник мови живої, а також і мови книжної, церковнослов'янської.

Прилучення давньоукраїнських пам'яток до російської культури – типова імперська політика Москви, рецидиви якої проявляються і нині (спільна історія, Київська Русь як колыска братніх народів, залічування «Слова про Ігорів похід» до «древнерусской литературы» та ін.). До речі, на IV Міжнародному з'їзді славистів 1958 р., повідомляла «Віра й Культура», ніхто не називав «Слово...» пам'яткою власне українською [18, с. 24].

Важливим чинником призупинення русифікаційної політики в Україні назвав І.Огієнко вихід у світ «Словаря української мови» (Т. I. – 1958; Т. II. – 1959) Б.Грінченка. З'ява словника була, звичайно, поступкою часові «відлиги», бо він довго перебував під заборонаю. Його наклад становив 30 тис. примірників. Однак без ідеологічного кліше видавці не обійшлися. Комуністичний прес діяв, про що зазначає І.Огієнко: «Видаючи тепер цього дуже цінного Словника, редакція остерігає читача, щоб був обережний “з проявом націоналістичних настанов” його... Бо ж Україна національною бути не може...» [22, с. 30].

Гострим антикомуністичним підтекстом, критикою антиукраїнської політики влади позначений відгук І.Огієнка на «Українсько-російський словник» (гол. ред. І.Кириченко. – Т. II: З–Н. – К.: Видво Академії Наук, 1958. – 768 с.; 50 тис. прим.). Він спиняється на визначених редакцією джерелах словника: 1. Твори класиків марксизму-ленінізму: Маркс, Енгельс, Ленін, Сталін... 2. Художня література. 3. Соціально-економічна, політична наука та інша література і преса. 4. Джерела «Словаря» Б.Грінченка. Його коментар щодо джерел, особливо першого, виразно проукраїнський: «Але ж ці особи (тобто вожді марксизму-сталінізму. – Є.С.) ніколи

не писали по-українському ані одного рядка, а їх – на перше місце!.. Соромно, видавці...» [22, с. 30]. Щодо четвертого: «А власне ці джерела («Словаря» Б.Грінченка. – Є.С.), як народні, мали б бути на першому місці. Це все показує, що навіть словник складається під окупантською пресією...» [22]. Закінчується текст словами: «І том 1953 р. починався: Й.В.Сталін у своєму геніальному творі... висвітлив усі основні мовознавчі проблеми мови... Але тепер цього ніби нема. Поступ! Зате все Хрущов!» [22].

Час минав, а змін у словниковій роботі, зокрема щодо видання тлумачних словників, не спостерігалося. Повідомляючи про вихід у Москві «Словаря современного русского литературного языка» (Т. X: По-Поясочек. – 1960), І.Огієнко додає: «Наукове видання. Українського такого словника – нема!» [20, с. 30]. Подібне він констатує і через чотири роки: «А українського тлумачного словника (українсько-російського) ще й досі нема, хоч таких російських – повно!» [12, с. 21].

Проблеми словникарства були близькі І.Огієнкові, автору чималої кількості словників [38]. Основні з них: «Український стилістичний словник» (Л., 1924), «Словник слів, у літературній мові не вживаних» (Жовква, 1934), «Грамматично-стилістичний словник Шевченкової мови» (Вінніпег, 1961). Вершиною лексикографічної роботи І.Огієнка є чотиритомний «Етимологічно-семантичний словник української мови», виданий уже після його смерті. Зі сторінок «Віри й Культури» дізнаємося про ще один словник ученого раннього періоду його діяльності – «Словарь ударений въ русском языкѣ и правила русского ударения» (К., 1911, 1914). Рецензуючи російський словник «Русское литературное произношение и ударение» (за ред. Р.Аванесова та С.Ожегова. – Москва, 1959), І.Огієнко висловлює доволі критичне зауваження: «...Але жаль, що автори не прийняли нової системи для зазначення наголосів. Усі наголоси можна поділити на кілька груп, і ці групи зазначені цифрами. Року 1911-го такого ж словника <...> випустив у Києві проф. І.Огієнко, друге видання 1914 р. Тут запроваджена особлива наукова система для видання таких словників. Цю систему проф. І.Огієнко прийняв Марко Сіф у своїй праці “Practical guide to the russian accent”. – Лондон, 1919 р.» [21, с. 29–30]. Ця невеличка репліка І.Огієнка висвічує його біль, що його він переживав через вимушену відірваність од живого наукового середовища. Людина великих інтелектуальних можливостей, він, по суті, опинився поза науковим колом і був утрачений для наукового світу материкової України. Та І.Огієнко не склав руки. Мантія митрополита і духовний амвон поєднувалися в нього з науковою працею, його доробок публікувався у вільному світі і став надбанням вільної наукової думки.

На сторінках «Віри й Культури» трапляються і критичні висловлення з приводу спільного коріння української та російської мов, ігнорування розбіжностей між ними, проблеми «благодетельного» впливу російської мови на національні мови (Віра й Культура. – 1959. – Ч. 2 (74). – С. 29; 1959. – Ч. 12 (72). – С. 26; 1963. – Ч. 9 (117). – С. 29). Тут варто відзначити послідовні публікації І.Огієнка в часописі щодо обґрунтування правильності вживання сполуки «в Україні», а не «на Україні» (Віра й Культура. – 1960. – Ч. 4 (76). – С. 19; 1960. – Ч. 3 (75). – С. 23; 1960. – Ч. 8 (80). – С. 23 та ін.). На доказ свого твердження він наводить приклади з давніх збірників і грамот, наукових праць про давні часи. Слушним є його зауваження: «Поки Україна не була окупована московськими Советами, то в Україні писали “в Україні” (державницька форма), а не “на Україні”, як кому хотілося. Тепер, коли Совети диктують і правила української мови, запанувала скрізь одна *недержавницька форма* “на Україні”. Чому ніде, ні в пресі, ні в книжках, ніколи тепер не знайдемо державної форми “в Україні”?» [17, с. 19].

Новим імпульсом для ведення І.Огієнком мовно-пропагандистського спротиву русифікаторській політиці стали дві ювілейні дати, які широко відзначали в УРСР і висвітлювали у відповідному дусі: 300-річчя «возз'єднання» України з Росією та 100-річчя від дня народження Івана Франка. Про першу говорилося як про фальшування української історії та історії української мови (замовчувалося, приміром, що акти 1620–1654 рр. писані книжною українською мовою: Віра й Культура. – 1955. – Ч. 10 (22). – С. 52; 1954. – Ч. 5. – С. 22–25, 28; 1958. – Ч. 7 (55). – С. 32). У подачі ювілейної Франкіани акцентується на засиллі тем, пов'язаних із впливом російської літератури на творчість І.Франка, і спотворенні його ідеологічних постулатів (П.Тичина. І.Франко – непримиренний борець проти українського буржуазного націоналізму / П.Тичина // Віра й Культура. – 1956. – Ч. 12 (36). – С. 32; 1957. – Ч. 4 (40). – С. 27–28).

Роль ідеологічного балансу у висвітленні на сторінках «Віри й Культури» проблем русифікації у материковій Україні виконувала публікація матеріалів про ставлення до української державності, мови та культури у вільному світі, передусім у США і Канаді. Цікаво, що із середини 50-х рр. мери американських і канадських міст весь час проголошували 22 січня Днем української незалежності, закликаючи американських громадян приєднатися до відзначення цієї дати, на будівлях офіційних установ вивішувалися українські синьо-жовті прапори (Віра й Культура. – 1956. – Ч. 5 (29). – С. 2 (обкладинка); 1957. – Ч. 5 (41). – С. 2 (обкладинка); 1960. – Ч. 4 (76). – С. 2–3 (обкладинка); 1962. – Ч. 4

(100). – С. 2 (обкладинка) та ін.). Проводили молебні в Конгресі й Сенаті США за незалежність України. Конгрес США в 1959 р. прийняв Ухвалу про встановлення «Тижня поневолених народів» (Віра й Культура. – 1960. – Ч. 5 (47). – С. 21–22). По-особливому відзначали свято Української державності і соборності заходами І.Огієнка у вінніпезькому кафедральному митрополичому соборі. Неодмінним на такому святі було читання викладів митрополита Іларіона, колишнього Міністра УНР, на тему «Відродження української державності» (Віра й Культура. – 1961. – Ч. 5 (89). – С. 23). Українська громадськість Канади тепло привітала митрополита із 40-річчям відновлення української державності як екс-міністра освіти та віровизнань УНР, а також Головноуповноваженого всього уряду (Віра й Культура. – 1958. – Ч. 4 (52). – С. 27).

Викладанню української мови приділяли пильну увагу українські громадські організації Канади, зокрема Комітет Українців Канади (КУК). На прохання Комітету вводиться українська мова (вибірково, факультативно) в публічних (громадських) школах Манітоби (1963), у Манітобському університеті (1965), згодом – у державних школах провінції Альберта (1964) (Віра й Культура. – 1959. – Ч. 1 (73). – С. 26; 1965. – Ч. 9 (141). – С. 2 (обкладинка); 1963. – Ч. 10–11 (118–119). – С. 29–30; 1966. – Ч. 6–7 (150–151). – С. 28 та ін.).

9 липня 1961 р. на відкритті пам'ятника Тарасові Шевченку в Манітобі прем'єр-міністр Манітоби Роблін оголосив, що з початком наступного 1962-го шкільного року в середніх і вищих школах цієї провінції українська мова буде навчальним предметом [29, с. 3].

Згодом українці Канади добиваються слухання в парламенті перед Королівською Комісією питання щодо конституційного визнання української мови й культури та щодо українського університету для степових провінцій Канади. На цьому зібранні виступав митрополит Іларіон, який висловив глибоку віру у світле майбутнє українців Канади, висвітлив заходи канадських українців у царині освіти [25, с. 26]. Канадська газета «Український Голос» (1965. – Ч. 22), американська «Свобода» (1965. – Ч. 98. – 26 травня) відгукнулися на виступ «сеньйора української науки» І.Огієнка, зазначили, що це був перший виступ українською мовою (чого й добивалася делегація УВАН) за два роки роботи Королівської Комісії в Канаді. Отож авторитет українців зміцнювався і зусиллями Івана Огієнка.

Високу зорганізованість українців Канади засвідчує проголошення жовтня 1966 р. місяцем розповсюдження української книжки, про що повідомила відозва КУК. Метою акції було ознайомити вільний світ з українською культурою, літературою та мистецтвом [32]. Прикметно, що акцію назвали

традицією, яка перейшла з рідних земель – не поривалися, отже, нитки духовного зв'язку з Україною.

Наші співвітчизники в Канаді пильно стежили за резонансними подіями материкової України. Їхню увагу привернула пожежа в Державній Публічній Бібліотеці Академії Наук УРСР у Києві, яка сталася 24 травня 1964 р. «Віра й Культура» опублікувала анонімного листа з України (канали зв'язку працювали!), який закінчувався словами: «Українці! Чи знаєте, що вам спалено? Вам спалено частку розуму і душі. Не тієї, що сталінський терор зацьковував, заплював і загнав у п'яти, а тієї, що мала жити в наших дітях і онуках. Вони спалили Храм, де відроджується душа...» [27, с. 2].

Справою «великодержавних російських шовіністів, які діють в Україні *по лінії русифікації*», схарактеризовано цю подію у відозві КУК «В першу

річницю спалення Української Бібліотеки – Архіву Академії Наук у Києві» [33].

Отже, можна констатувати, що редагований І.Огієнком часопис «Віра й Культура» (1953–1967) виконував роль оберега рідної мови й культури, утверджував оптимізм щодо їхнього розвитку. У поезії в прозі «Українська мова», підписаній іменем Іларіон, зазначалося: «...за наших часів [мова] перетворилася в могутню річку, яка, немов плідна та повільна, прибравши на силах, родюче заливає все наше духове життя» [24, с. 17]. Уся діяльність І.Огієнка була спрямована на втілення в життя біблійної заповіді «щоб кожен чоловік був паном у домі своїм і говорив *мовою свого народу*» (Естер 1:22). І це йому вдавалося. Він бив на сполох, не давав заснути оспалим душам у духовній неволі, вірив, що «оживе Слово правди всесиль / Й перемінить світ наш жорстокий» [10].

Література

1. [Іван Огієнко]. Українські термінологічні словники / [Іван Огієнко] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1960. – Ч. 12 (84).
2. [Іларіон]. Большевики не хотят друкувати українських вокальних творів / [Іларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1958. – Ч. 12 (60).
3. [Іларіон]. Високоцінний скарб. Словник української мови / [Іларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1959. – Ч. 4 (64).
4. [Іларіон]. Дбаймо за чистоту мови / [Іларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1959. – Ч. 9 (117).
5. [Іларіон]. З культурного життя України під Советами. Кияни люблять книжки / [Іларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1954. – Ч. 5.
6. [Іларіон]. З культурного життя УРСР. Літні гастролі театрів у Києві / [Іларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1955. – Ч. 10 (22).
7. [Іларіон]. З хроніки культурного життя / [Іларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1956. – Ч. 12 (36).
8. [Іларіон]. З хроніки українського культурного життя / [Іларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1954. – Ч. 5.
9. [Іларіон]. З хроніки українського культурного життя під Советами. У Києві / [Іларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1954. – Ч. 1 (13).
10. Іларіон. Заграв / Іларіон // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1961. – Ч. 8 (92).
11. Іларіон. Кирило й Методій, Всеслов'янські Апостоли / Іларіон // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1961. – Ч. 9 (117).
12. [Іларіон]. Культура й наука. Новий українсько-російський словник / [Іларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1965. – Ч. 5 (137).
13. [Іларіон]. Культура й наука. «Чистота мови передусім» / [Іларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1965. – Ч. 5 (137).
14. [Іларіон]. Наука і культура. Мовна політика СРСР / [Іларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1965. – Ч. 5 (137).
15. [Іларіон]. Наукове й культурне життя / [Іларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1959. – Ч. 1 (73).
16. [Іларіон]. Наукове і культурне життя. В Україні зле навчають української мови / [Іларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1960. – Ч. 5 (77).

17. [Л л а р і о н]. Наукове і культурне життя. «В Україні», а не «на Україні» / [Лларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1960. – Ч. 4 (76).
18. [Л л а р і о н]. Наукове й культурне життя. «Слово о полку Ігореве» / [Лларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1958. – Ч. 1 (61).
19. [Л л а р і о н]. Обмосковлення української мови / [Лларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1959. – Ч. 8 (68). – С. 16, 17.
20. [Л л а р і о н]. Серед нових книжок. Мова / [Лларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1961. – Ч. 5 (89).
21. [Л л а р і о н]. Серед нових книжок. Словники / [Лларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1959. – Ч. 2 (74).
22. [Л л а р і о н]. Серед нових книжок. Словники / [Лларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1959. – Ч. 6 (66).
23. [Л л а р і о н]. Смертельний удар на школи в Україні / [Лларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1959. – Ч. 9 (69).
24. І л л а р і о н. Українська мова / [Лларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1956. – Ч. 1 (37).
25. [Л л а р і о н]. Українці на переслуханні Королівської Комісії / [Лларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1965. – Ч. 9 (141).
26. [Л л а р і о н]. Хроніка українського культурного життя / [Лларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1957. – Ч. 2 (50).
27. [Л л а р і о н]. Хроніка українського культурного життя. Пожежа в Державній Публічній Бібліотеці Академії Наук УРСР в Києві. Додаткові інформації з листа з України / [Лларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1965. – Ч. 12 (144).
28. [Л л а р і о н]. Хроніка українського культурного життя. Русифікація України / [Лларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1957. – Ч. 7 (43).
29. [Л л а р і о н]. Хроніка українського культурного життя. Українська мова в Манітобі / [Лларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1961. – Ч. 10–11 (94–95).
30. [Л л а р і о н]. Церковна хроніка. Комітет Захисту Української Культури і Народу / [Лларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1965. – Ч. 8 (140).
31. Історичний словник української мови // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1959. – Ч. 9 (69).
32. [Комітет Українців Канади]. Значення книжки. З приводу місяця книжки // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1966. – Ч. 12 (156).
33. [Комітет Українців Канади. Президія]. В першу річницю спалення Української Бібліотеки-Архіву Академії Наук у Києві // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1965. – Ч. 10–11 (142–143).
34. «Наша літературна мова». Нова праця Митрополита Іларіона // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1959. – Ч. 9 (69).
35. [Л л а р і о н]. Наші читачі про «Віру й Культуру» та її видання / [Лларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1956. – Ч. 7 (31).
36. І л л а р і о н. Наукове і культурне життя / [Лларіон] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1960. – Ч. 8 (80).
37. [О л л о н о м а р і в]. Російщення українських географічних назв / [Ол. Пономарів] // Віра й Культура: Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1964. – Ч. 8–9 (128–129).
38. Т и м о ш и к М. «Лишусь навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон [Іван Огієнко] і українське відродження / М.Тимошик. – Вінніпег; Київ, 2000.